

א. ק. ס. א.
במלכת יגבינה

יוסף סלבי

יוסף ברסלבי (ברסלבסקי)

בית שמש
18.5.1960

הידעת את הארץ

ה

בין תבור וחרמון

ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל
הוצאת הקיבוץ המאוחד • תש"ך

כל הזכויות שמורות

Copyright by Publishing House
Hakibbutz Hameuchad Ltd. 1960

נדפס בישראל

Printed in Israel

בעלי-החיים בגליל ההררי *

במאה הי"ט ובתחילת המאה הנוכחית עדיין נראו ונצודו אכסמפלרים אחרונים של בעלי-חיים „תנכיים”. טריסטרם, „אבי הזואולוגיה של א"י”, עדיין פגש בשנת 1863 את הרוב בנחל-עמוד¹, בקרבת טבריה, בבקעת בית-שאן והר-תבור, שהיה אז מיוער הרבה מאשר היום (ואילו היום „לא דובים ולא יער”). בהר החרמון נצוד הדוב עוד בימי מלחמת-העולם הראשונה². בתחילת המאה הנוכחית עדיין נראה מדרום לים-המלח הזמר בעל השערות הארוכות, שהיו צונחות לו ברגליו הקדמיות ובתחתית צנארו. כן נצודו שם בסוף המאה הי"ט, או בתחילת המאה הנוכחית אכסמפלרים אחרונים של היחמור והדישוק³. טריסטרם פגש איילים בגליל העליון ואהרונזי ז"ל עדיין לקט שם קרניים רבות של איילת-השדה, שהיתה נפוצה בסביבות צפת ובהרי הכרמל, ומסר אותן למוזיאון בברלין. בשנת 1912 קנה אהרונזי את עורה ואת עצמותיה של איילת-השדה האחרונה (שני מינים של איילת-שדה היו בארץ, האחד בכרמל והשני בסביבות עכו. אצל הראשונה נפרדו הקרניים מיסודן). צידי הכרמל היו מביאים את האיילות הנצודות אל הקצבים הגרמנים בחיפה במחירי חמישה פרנק הגופה. אפשר לומר, איפוא שהגרמנים בחיפה היו הגורם המכריע לכליונה של חיה נחמדה זו⁴. בשנת 1918 נצוד, כתשע שעות מזרחית מסלט, בעבר-הירדן, אכסמפּלר של פרא⁵, ובשנת 1929 נצודה, לדברי בדוי אחד, נעמית במרחק שתי שעות דרומית מבאר-שבע⁶. כמה וכמה בעלי-חיים בארץ עומדים על סף הכליון בימינו. אוכלוסיית הנשרים

* פרקי „בעלי-החיים”, פרט להקדמה, להערות ולסיום, נכתבו בידי יגאל סלע ונבדקו עלידי ד"ר ה. מנדלסון. ההקדמה וההערות בשולי העמודים נכתבו בידי מחבר הספר. המקורות להערות הם: (א) — אלון; (ב) — בודנהיימר; (ג) — (מ) מרגולין; (מ.מ.ד.) — ההוצאה החדשה של י. מרגולין, מעובדת על-ידי מירום ודור.

¹ ראה לעיל פרק „עם היפים בנחלי הגליל”.

² ראה „הידעת את הארץ”, כרך א', עמ' 129—130.

³ שם, כרך ג', עמ' 199.

⁴ Aharoni (ראה ביבליוגרפיה).

⁵ „הידעת את הארץ”, כרך ג', עמ' 199.

⁶ שם, כרך ב', עמ' 135.

בגליל העליון והתחתון התמעטה מאוד — אומרת „החברה להגנת הטבע“ — וקיים חשש שעוף גדול זה ייעלם כליל מצפונה של הארץ. בשנת 1958 קיננו בצפונה של הארץ כ־15 זוגות נשרים, לעומת עשרות זוגות שקיננו בו לפני כעשרים שנה. הזואולוגים מדברים עתה על זוג אחד של עי־טיים בעמק־חולה, על זוגות אחדים של נשר אפריקאני בנגב. גם היעל שהיה נפוץ מאוד בנגב ובמדבר־יהודה התחיל מתמעט בעשרות השנים האחרונות במידה מדאיגה. הרבה גרמו להתמעטות זאת גם חיילי צה״ל, שחמדו לעשות את בעלי־החיים מטרה לכושר הקליעה שלהם, עד כי הוצבר לוחות בנגב האוסרים על פגיעה בבעלי־חיים ללא הרשאה.

בניגוד לגיאובוטאניקה עדיין אין בגיאוזואולוגיה הישראלית חיבור אשר ישקף את עולם החי בגליל ההררי. בדרך־כלל שייך הגליל ההררי ברובו לאיזור הימ־תיכוני המזרחי, אולם גם בעולם בעלי־החיים, כמו בעולם הצומח, ואף יותר מאשר בו, יש להבחין סוגים ומינים יוצאי אזורים זואוגיאוגרפיים עולמיים אחרים, שחדרו לתוכו, כי הרי בעלי־החיים, וביחוד בעלי־הכנף, הם בעלי כושר תנועה והעתק רב לאין ערוך מאשר צמחים. מבעלי־החיים הטרופיים „בעלי אופי אפריקאני, שחדרו לתוך הגליל, מציינים, למשל, את נמר הצייד, את הגירית הטרופית ואת הקוקיה הטרופית, ואילו מבעלי־החיים האיראניים־טוראניים את התן הסורי, הגדול בתני הארץ. צבעו צהבהב בהיר ומבריק, אנזיו שחורות וזנבו נהדר. צבעו וערך פרוותו תלויים הרבה בתקופת השנה“ (ב). מציאות יערות וקרחים בשטחים נרחבים בגליל מכשירה חבל ארץ זה לקליטת בעלי־חיים שונים ולהסתרתם מעין אדם, מה שאין כן באזורים ההרריים הדרומיים של הארץ, שהם קרחים מצומח. סמיכותו של הגליל לארץ הלבנון ולהר החרמון ונקיקיו המרובים, הם הגורמים לחדירת בעלי־חיים שונים מן הארצות הצפוניות. מבעלי הכנף הצפוניים בגליל ההררי מציינים, למשל, את חכלילי הזנב של הסלעים⁷, את הסלעית האירופית, הנחליאלי הלבן, ינשוף היערות⁸, הנץ⁹ ועוד¹⁰. הללו דוגרים לעתים בגליל הצפוני, יש בעלי־חיים שנטרדים מן העמקים והם מוצאים להם מפלט בהרים. מהם יש לציין למשל, את חזיר־הבר, שברח מעמק־חולה לאחר ייבושו.

מאידך גיסא גורמה התפשטות הישוב בגליל ההררי להברחתם של בעלי־החיים ולצימצומם. כן גורמת להתמעטותם של בעלי־החיים ידו של הצייד,

Phoenicurus ochrurus semirufa 7

Asio otus 8

Accipiter nisus 9

¹⁰ בודנהיימר, החי בא״י, עמ' 88. י. סלע מעיר: „חכלילי הזנב אינם דוגרים בגליל. פרט לנחליאלי הלבן שנמצא פעם דוגר בחולתא, וכן דוגר דרך־קבע באיי־השחפים שממול לראש־הנקרה. על־כ־פנים, פרט לתעודות מן העבר אין בידינו כל הוכחה ממשית לכך“.

המשמידה אותם ללא הגיון, פרטים בפרק "ההגנה על חיית־הבר", להלן. בשגים האחרונות גוברת והולכת התמעטות בעלי־החיים, בעיקר זו של עופות דורסים, הנופלים קרבן להתפתחות החקלאית והשימוש הרב בחמרי־רעל להדברת מזיקים. כיבוש שטחים חדשים להתישבות וביורא החורש מדלדלים את שטחי המחיה של בעלי החיים. הללו נוטשים את האיזור כדי לבקש שטחי־מחיה נאותים יותר.

השפעה ניכרת על עולם החי של הגליל יש לייחס לאזורי עמק־החוף, שקע־הירדן, עמק־הולה, החרמון והלבנון, המקיפים אותו מסביב. פעם בפעם חדרים אל הגליל בעלי־חיים שאין הייהם בו קבע. בעיקר בעלי־כנף, אך גם יונקים בעלי תכונות של ניידות.

להלן בעלי־חיים המעוררים ענין מיוחד בקשר שהם קשורים לגליל ההררי, ובהופעתם השונה מזו אשר באזורים אחרים, וביחוד בעלי־חיים שאינם מופיעים באזורים אחרים.

דו־חיים

חסרי הזנב שבין הדו־חיים, כגון הצפרדע, הקרפדה¹¹ והאילנית¹², נפוצים בכל הגליל, לעומתם נדירים בעלי־הזנב.

הסלמנדרה¹³ מצויה במקומות שונים בגליל, אך על־פני־הרוב במספר מצומצם ואף באכסמפלרים בודדים במקום אחד. במקומות מסוימים, כגון בבריכות־אגירה פתוחות ובשולליות־חורף גדולות אפשר לאמוד את מספריה בעשרות וזאת לפי מספרי הראשנים, המגיעים למאות רבות. הסיבה העיקרית לריכוזם היא ודאי מציאות המים הדרושים להשרצה ולהזדווגות¹⁴, אך יש להניח כי המים גורמים גם לריכוזי המזון ולהצטופות־יתר של הסלמנדרות הבוגרות.

11 למשפחת ה־Bufonidae

12 למשפחת ה־Hyla arborea

13 Salamandra salamandra

14 "הסלמנדרה אינה מטילה ביצים, העלולות להיסחף בזרם, אלא משריצה (ממליטה) לתוך מקווי־מים שקטים וולדות חיים בעלי זנב ורגלים, בעלי זיממ היצוניים מסועפים (הם הראשנים). הראשנים צבע גופם האפור משיש כתמים כהים ובהירים המותאמים יפה לצבע צורות האבנים והויפוזיף של הקרקע הנשקף דרך המים הצלולים. מיד לאחר ההשרצה הנקבה מתייחמת. הזכר מטיל לתוך המים תיקיזרוע והנקבה סופגתם לתוך הביב. ביצים המופרות נשארות בתוך צינורות־הביצים כשנה עד התפתחותם הגמורה של עוברי הראשנים. במצא, כי הסלמנדרה נזקקת למים רק לשם קבלת הזרע ולשם השרצת הוולדות. הראשנים

בדרך כלל אין למצוא את הסלמנדרה מתחת ל־300 מ' מעפה"י. היא שכחה יותר באקלים לח וקריר של מרום הגליל ושל הגליל העליון המערבי, אך אפשר למצאה גם באקלים שחון יותר, כגון בנחל־דישון, במזרח הגליל העליון. בנחלי האיתן, כגון נחל־כזיב ונחל־בצת יימצאו ראשנים וסלמנדרות רק לעתים רחוקות. ייתכן כי הסיבה היא פיזורם הרב לאורך המים.

הטריטון¹⁵, בניגוד לסלמנדרה, מצוי דווקא בעמקים, כגון בעמק־החוף של הגליל (עמק־עכו¹⁶), אך יש והוא נמצא גם בגליל ההררי, כגון בסביבת יפתח, בגליל העליון המזרחי. בדרך כלל קשה למצאו ולהבחין בו, כי הוא מטיל ביצים בודדות בקיפולי עלים והראשנים שלו קטנים מאד¹⁷. הטריטונים הבוגרים מצטיינים בצבע הסוואה המוסיף קושי להבחנתם. לא מן הנמנע אפוא כי הטריטונים נמצאים גם במקומות אחרים בגליל.

זוחלים

מבין שלושת מיני השממיות המצויות בגליל, כמו באזורים אחרים של הארץ, מייצגת שממית־הסלעים¹⁸ זן נפרד¹⁹. הזן הגלילי של שממית־הסלעים כהה ומגושם הרבה יותר מן הזן החי במקומות דרומיים יותר. הוא נפוץ במקומות רבים, אך בעיקר בגליל העליון²⁰.

הולכים וגדלים, הריאות מתפתחות, הזימים מתנוונים. הזנב מאבד את סנפירו וסלמנדרה זעירה יוצאת לחיות חיי יבשה" (מ). בבוא ימות־החום היא מתחפרת באדמה ומחכה לימות החורף (א). לפי האגדה אין היא נשרפת באש, אף שולטת בה.

Triton vittatus 15

¹⁶ מופיע לאחר היררה היררה היררה, תעלות, ביצות ושלוליות־מים גדולות ועונת הרבייה כתחילה. הזכר נבדל מן הנקבה בגדלו ובלבוש „הכלולות" של גבו הטעון כרבות גבוהה וזהבה מקווקות קווי־אנג' ירקרקים. לזנב צורת משוט. כרבותו נמוכה, וזהבה ובעלת שיניים קצרות. לאחר עונת הרבייה כרבות הזכר מתנוונת, הצבעים של שני בני המין דהים והם נראים הומים־אפורים (מ).

¹⁷ בעונת הרבייה מטיל הזכר תיקי־זרע למים. הנקבה קולטת אותם דרך ביבה והם מפרים את הביצים שבקרבה. לאחר ההפראה היא מטילה את ביציה על צמחי מים. היא תופסת ברגליה האחוריות עלעל, כופפת אותו ומטילה לתוך בית־הכפיה ביצה אחת צהבהבה, עטופה קרום רירי המדביק אותה לעלה. עטיפ העלה מגן על הביצה מפני מזיקים (פרטים ראה מרגולין).

Ptyodactylus hasselquistii euxi 18

¹⁹ בשממית־הסלעים מוצאים שינויי זן וצבע באזורים השונים (א).

²⁰ „השוכנת בין סלעי־גיר גופה מגבו כתום כתמים בהירים וכהים, והשוכנת בסלעי־בולת עורה שחור ומנוקד נקודות בהירות. הנקבות מדביקות את ביציהן זוגות־זוגות לסלע, ומדיבוק קליפתן הקלפית הולכת ומתקשה. יש הרבה נקבות מטילות את ביציהן מדי שנה בשנה

גם הלטאות בגליל מיוצגות על ידי שלושה מינים. מהן הלטאה הירוקה²¹, הנפוצה כאן הרבה יותר מאשר במקומות אחרים בארץ. צבעה משתנה מפסי-שחור על רקע ירוק, אצל לטאות צעירות, עד לירוק נקוד נקוד שחור קלוש אצל בוגרות. לעתים מזדמנות גם לטאות צעירות שאינן ירוקות אלא חומות, עם פסי-שחור. מספר מיני הנחשים הידועים כיום בארץ מגיע ל-34. מחציתם נמצאים גם בגליל. אולם מין אחד, נחש-הקולר²², הוכח עד כה רק על-ידי פרט אחד שנתפס בנחל-כזיב. צבעו של נחש זה חום-אפור וכתמים שחורים בראשו ובקדמת גופו.

לעומת החלוקה המאוננת פחות או יותר בין כלל הנחשים בצפון הארץ ובדרומה שונה החלוקה בין הנחשים הארסיים בצפון ובין אלה שבדרום. מתוך שבעת מיני הנחשים הארסיים הידועים בארץ מצוי בגליל רק הצפע²³. די איפוא להבחין בפס העקלתון החום בגב הצפע, כדי להימנע מפחד מופרז מפני נחשים אחרים ומהריגתם.

בעלי-כנף

בעוד שתפוצת הזוחלים והדוחיים בארץ ובגליל ברורה למדי, ואין לצפות לשינויים גדולים בסיווגם, אין לקבוע בוודאות את מיני העופות בארץ, כי הללו עלולים להופיע ולהיעלם עם שינויי הנוף, האקלים, המזון והבטחון לחייהם. הנה מופיעים אצל מאגרי המים בגליל מספר רב של עופות הקשורים במים, אשר לפני הקמת המדינה כמעט שהיו בבל-ייראה. מאגרי מי-הגשמים הקטנים בכפרי הגליל הערביים, בלב הכפר, או בסמוך לו, לא היו נוחים להתלקטותם של עופות אלה. לא כן במאגרי-המים הגדולים במדינת ישראל, כגון המאגר בבקעת בית-נטופה. כאן הם יכולים לחיות בלי הפרעה.

מבין העופות הקשורים במים המצויים כיום לרוב ברחבי הגליל יש לציין ברווזים שונים, אנפות, אגמיות, סופיות, טבלנים²⁴ ועופות רבים אחרים.

במקום קבוע. כריות-הדבקה של אצבעות השממית, בהן היא נעזרת בטפסה בסלעים, רחבות, והן המשוות לאצבעות הדבקות לסלע צורת מניפה (מ). זו היא השממית המקראית, אשר עליה נאמר: "שממית בידים תתפש והיא בהיכלי מלך" (משלי ל, כ"ח). ביאליק ב"המתמיד", ייחס אותה, כמקובל בספרות, לעכבישים; שממית הבתים מופיעה בלילות, אך שממית-הסלעים מופיעה בחגווי הסלעים גם ביום (א).

Lacerta trilineata 21

Eirinis Collaris 22

Vipera palaestinae 23

24 פרטים על בעלי-כנף אלה ראה פרקי, עמק-חולה — עולם שנעלם" להלן.

רוב העופות בגליל נמנים עם סידרת עופות-השיר. הללו קשורים בעיקר אל החורש האפיני לנוף הגליל.

העורבני²⁵ מצוי בכל הגליל המיוער. בעיקר הוא מרוכז ריכוז מיוחד באיזור יער אלון-התבור של גוש טבעון — הסוללים. עוף זה, שהוא הגדול בשוכני החורש, מתבלט גם בקולו המיוחד ובצבעיו היפים. הוא מקנן בעצים כעורב, ומקבל כמוהו בנקל את קרבתו של האדם²⁶.

התפוחית²⁷ נפוצה ודוגרת בגליל העליון. כאוכלת זרעים היא זקוקה למנה של מיס לצורך עיכול מזונה, לפיכך אפשר לראותה לעתים קרובות, בעיקר בשעות החום, ליד מקווי-מים.

עופות אחרים המזדמנים אצל מקורות-מים הם הגבתון העפרוני²⁸, גבתון-הסלעים²⁹ והגבתון שחור-הראש³⁰. גם אלה דוגרים בגליל, אך כיוון שהם דוגרי קרקע או שיחים נמוכים, מצויינים בצבע-הסוואה מעולה וזהירים מאוד, קשה להבחין בהם. נבדל מהם הגבתון שחור-הראש הזכר, הנמצא בכל עונת הדגירה במקומות גבוהים בשטח, והמתבלט בצבעיו — שחור, צהוב וחום — ובקולו המסתלסל למרחוק.

מבין אוכלי הזרעים יש לציין גם את הדרור הספרדי³¹ העולה מעמק הירדן לדגור בסביבות צפת — עלמה במזרח הגליל העליון³², וכן דרור-המערות³³ היציב בנהל-דישון.

ניכרים פחות בשטח הם מרבית אוכלי החרקים, אם כי גם מספרם רב מאוד. מהם הגדרון³⁴, צפור קטנה כפשוטו, אך קצרת-זנב ממנה וצבעה חום יותר.

Carrulus glandarius 25

²⁶ גדלו כגודל יונה צעירה. צבע גופו אפור-חום-חום. בכנפיו טורי כתמים תכולים כספירים. פיקה, מחקה קולות יעושה מעשי-משובה (מ). גוזלי עורבים שגודלו בבית היקו יללת חתולים, קולותיהם של ילדים משחקים, קולות צחוק של מבוגרים, שירת בולבולים ועוד; ידעו לקרוא „אורה! בואילי! אסתר קייקו!“ להחביא כל מכשיר נוצץ מאחורי ארון, לחטוף סיגריה דולקת, לחטוף גולות של ילדים משחקים ולהשליכם הרחק, למשוך עגלת בובה, להטיל מטבע ולהאזין לצלצולו, לפתוח רוכסני אורחות, לקרוא לבני המשפחה בשמותיהם, לפתוח צנצנת ואף להחזיר לתוכה אגוזי-אדמה שנשפכו מתוכה ועוד (פ. אמתי, עורבנים בבית, טבע וארץ: אפריל 1959, עמ' 183—184).

Emberzia calandra 28

Petronia Petronia 27

E. melanocephala 30

Emberzia cia 29

Passer hispaniolensis 31

³² ראשו של הזכר אדמדם עם לחיים לבנות. דוגר במושבות על עצים בקרבת נחלים.

יציב ומשוטט (מ. מ. ד.).

Troglodites troglodites 34

Acanthis cannabina 33

נקבת הגדרון נתגלתה כדוגרת בארץ רק ב־1951, אם כי גם קודם ראוה במקומות אחדים, אלא שאז נחשבה כאורחת נדירה. מסתבר כי צפור זו נפוצה עתה בחורש הצפוף של הגליל המערבי, ושם היא ידועה כדוגרת. שלא כאצל צפרים אחרות אפשר למצוא את קיניה בצורות שונות ובמקומות קינון שונים, החל בחור קטן בסלע, סגור בעלים כעין וילוף, בו מטילה הצפור את ביציה על קרקע הסלע, כמעט ללא ריפוד, וכלה בקן „ענק” לעומת גודל גופה, הבנוי בין ענפי עץ חזקים, עשוי עלים ובעיקר טחבים. מידות הקן מבחוץ מגיעות עד 15—20 ס״מ בקירוב, בעוד חללו אינו עולה בגדלו על 5—6 ס״מ, משקלו מ־30—40 גרם עד 100—120 גרם, בעוד שמשקלו של העוף עצמו הוא כ־7 גרמים. הטחבים מוסיפים לקן רעננות מסוימת, והוא „חי” במשך כל האביב ותחילת הקיץ עד אשר היושב גובר עליו. קינים שלא נהרסו לאחר עונת הדגירה עשויים ל„צמוח ולגדול” משנה לשנה. הטחבים הם הצומחים...

צפרים אחרות הידועות כדוגרות בארץ הגליל בלבד הן סבכי טוחנים³⁵ המצויים בנחל־בצת (ואדי־כרכרה), ותחנקן אדום הגב³⁶ הדוגר בהר מירון³⁷ (מין זה נראה גם בכרמל, אולם עדיין לא נמצא שם דוגר), סיס ההרים³⁸, דוגר נדיר, שנמצא דוגר בשתי מושבות, האחת בראש הנקרה והשניה בנחל־נמר מזרחית מחניתה. בתחומי ישראל נמצאת עוד מושבת־דגירה בנחל־מור (ציון) בנגב.

צפרים נדירות אחרות, שנראו בגליל ושאין דוגרות בארץ הן: רץ־החומות³⁹, שנראה כמה פעמים בארבל. המין *Prunella collaris* שאף הוא נראה פעמים אחדות בארבל והסתרי *P. modularis* בן־מינו של רץ־החומות, ידוע כדוגר בהרים גבוהים (האלפים). אלינו הגיע כנראה מן החרמון או מן הלבנון. המין הקרוי סתרי מגיע לעתים בהמונים ולעתים ביחידות. בשנת 1956, למשל, מילאו המוני צפרים אלה את סבכי החורש בגליל המערבי. הצפור אינה מוכרה לרבים, משום שהיא יוצאת מבין השיחים רק כשהסכנה גדולה מאוד (מכאן שמה). היא מבלה את החורף בארץ.

Sylvia curruca 35

Lanius collurio 36 מקורו של התנקן כפוף בקצהו וחרטומו העליון מוין בשן, אולם כיוון שרגליו חלשות אין הוא דורס את המזון, אלא נועץ את הטרף בראשי קוצים ובראשי חוטי־ברזל דוקרים. מן הקרבנות הנעוצים — חרקים צפרדעים ובעלי־חוליות — הוא פורס מנות מנות, אוכל ומאכיל את אפרוחיו (מ).

37 חמישה מיני הנקנים באים אלינו לימי הקיץ, בחלקם עוברי־אורה, בדרכם צפונית. (א).

Tichodroma mararia 39

Apus melba 38

לעומת מצבן הנוח למדי של הצפרים הקטנות בהשגת מזונן ירוד מצבם של העופות הדורסים. התפשטות הישוב והחקלאות מצמצמת את מרחבי המחיה שלהם ודוחקת אותם מן הארץ. ולא זו בלבד אלא שימוש בלתי-זהיר בפתיוני רעל ובשיטות לא-בדוקות, מביא כליה על העופות הדורסים ובעיקר על דורסי-לילה⁴⁰. לעומת עשרות זוגות של נשרים שקיננו בגליל לפני קום המדינה, ספק אם נותרו היום חמישה-עשר זוגות בכל רחבי הגליל. כן מצטמצם והולך מספרם של העיטים, הדיות, הרחמים, ושל עופות דורסים אחרים. אם לא תנקטה בהקדם שיטות מלחמה אחרות במזיקים יאבדו מינים אחדים מבין הדורסים.

מבין העופות הדורסים הדוגרים בגליל יש לציין זוג אחד של עיט-הים⁴¹, זוג אחד, ואולי זוגות אחדים, של עיט-הצפרדעים⁴², עיט-ניצי⁴³, נשר, רחם, עקב⁴⁴ ודיה⁴⁵. גם העזניה⁴⁶, שטריסטרם מזכירה כדוגרת בגליל, נראית מדי פעם באיזור. ייתכן כי מין זה עדיין דוגר בלבנון הדרומי. כן ידועים כדוגרים בגליל ינשוף-הדגים⁴⁷, האוח⁴⁸, הלילית⁴⁹ והשעיר^{49א}.

תופעה מעניינת בגליל הוא „עקב השוקלדה“. עקב עיטי⁵⁰ זה מצטיין לעתים לא רק בצבע החום-אדמדם שלו, כי גם בצבע חום-שוקולדי. בשנת 1959 נתגלה בגליל עקב עיטי בצבע חום-שוקולד.

עופות רבים הנראים בגליל אינם אלא עוברי-אורח בנדודיהם צפונה או דרומה. מהם המופיעים בלהקות ומהם בודדים. לרוב ייראו העופות הנודדים בלהקות בשולי הגליל ההררי, היינה, לאורך שקע הירדן, שם מצוי להם משטר רוחות נוח לדאיה. אך יש ובאביב תיראינה להקות גדולות גם בצדו המערבי של הגליל, היינה, מעל רצועת עמק-החוף, הלהקות הן על-פירוב של חסידות, בזים ועיטים. תללז מנצלים את הרוח הצפונית היציבה פחות או יותר באיזור זה. כאן מתגלית תופעה מעניינת: כשמגיעות הלהקות אל סביבות ראש-הנקרה הן פונות לכיוון צפון-מזרח ועוברות את רכס-הסולם בסביבת חניתה. רק לעתים רחוקות ביותר תעבורנה להקות קטנות את ראש הנקרה עצמו.

⁴⁰ השווה להלן „ההגנה על בעלי-החיים“.

⁴¹ *Haliaeetus albicilla* ניזון מדגים. נבדל מן העיטים האחרים בגונו ה**החור** ובעיקר

בזנבו הלבן. קנו מגיע לקוטר של 1.5 מ' (א).

<i>Hieraetus fasciatus</i>	43	<i>Aquila clanga</i>	42
<i>Milvos migrans</i>	45	<i>Buteo ferox</i>	44
<i>Ketura ceylonensis</i>	47	<i>Aegyptius monachus</i>	46
<i>Strix aluco</i>	49	<i>Bubo bubo</i>	48
<i>Buteo ferox</i>	50	<i>Otus scops</i>	49

יונקים

תפוצתם של היונקים בגליל ההררי אינה שונה הרבה מאשר בחלקים האחרים של האיזור היס-תיכוני של הארץ, ורק אחדים מביניהם מעוררים ענין מיוחד. מן העטלפים ראוי להזכיר את העטלף ארץ-הזנב⁵¹, המצוי לרוב בשקע הירדן, אך גם במערה מסוימת בנחל-נמר, בגליל העליון המערבי. עטלף זה, שצבעו חום-ורדרד, מתכנס לאותה מערה, בעיקר לקראת החורף, בו הוא ישן שינה רצופה. לעונת שינה זו הוא אוגר שומן רב בחלק גופו האחורי.

מתוך הקבוצה הגדולה של המכרסמים מיוחד לגליל נמנמן-העצים⁵². חיה קטנה זו נתגלתה בארץ בשנת 1951. שטח תפוצתה כולל את כל החורש הצפוף של הגליל העליון המערבי. צורתו של נמנמן-העצים כצורת-עכבר וזנב לו כזנב הסנאי — ארוך ושעיר מאוד. גם הוא, כסנאי, חי בעצים, ובהם אף יבנה את קינו העשוי עלים וקני-קש. את חדשי הקרה הוא מבלה, כנראה, מתחת לפני האדמה. מין זה ידוע בתרדמת החורף שלו, הנמשכת באירופה חדשים אחדים, משך תרדמתו בארץ אינו ברור.

אל קבוצת הטורפים נתווסף בשנת 1959 מין חדש שמציאותו בארץ היתה מוטלת עד כה בספק — הלא הוא הדלק⁵³. לפני שנים מספר הובאה אל המכון הביאולוגי בתל-אביב לסת של טורף קטן, שמהותו לא הוגדרה. מקום הימצא הלסת היה בא'לון. בשנת 1959 הובא מא'לון בעל-חיים שלם שהוגדר בבטחה כדלק ונסתבר כי אף הלסת הקודמת היתה של מין זה⁵⁴.

בעוד שמציאותו הקודמת של הדלק בגליל היתה בגדר השערה עוררה לכידתה של גירית-הדבש⁵⁵ בכפר ערבה בגליל התחתון⁵⁶ סנסציה בעולם המדע. מין זה שוכן כנראה במספר מצומצם בעמק-הירדן התחתון, אך הנה הופיע גם בגליל. ולא זו בלבד אלא גם צורתה של הגירית עורר ענין. בניגוד לשאר בעלי-החיים שגתונם בהיר וגבם כהה (בלי קשר לצבע) שחוד גחונה של הגירית וגבה לבן כולו⁵⁷.

Dryomys nitedula 52 Rinopoma microphyllus 51

53 Martes foina. נדיר מאוד. אורך גופו 400—450 ס"מ. אורך זנבו 230—260 ס"מ. צבעו שחום. על החזה כתם לבן. משכנו יערות. מטפס בזרירות על עצים. טרפו — זוחלים, עופות, יונקים, ביצים וגם פירות. תפוצתו אירופה. ישראל גבולו הדרומי (מ. מ. ד.).

54 אצל בודנהיימר, החי בא"י, עמ' 242.

55 Mallivora ratel (בערבית: עזרה. קרי: גורה, או עררה: קרי: גרה).

56 היה זה בשנת 1954, מדרום לכפר. היא תוארה כשחורת-בטן ולבנת-גב.

57 "הגירית הטרופית" (גירית הדבש בלע"ז) הנה יצור לילי. בעוד שהגירית המצויה

הגדול בטורפי הגליל הוא הנמר⁵⁶. חיה טורפת זו שבעבר היתה נפוצה בארץ הושמדה. היא חיה כנראה בלבנון ומשם היא חודרת לעתים לישראל. למן שנת 1925, בה ניצוד נמר על-ידי כברי, ניצוד נמר בנחל-כזיב (1928), נמרה עם גוריה על-ידי צפת (1942). הגור האחד הובא לגן-החיות בתל-אביב⁵⁹ וחי בו עד שנת 1958; נמר בסביבת חניטה (1943). עורו נמצא בבית-גורדון, בדגניה א'⁶⁰. בשנת 1952 נמצאה נמרה מתה בסביבת חניטה. הגולגולת שמורה באוניברסיטה של תל-אביב. בשנת 1956 ניצוד נמר בא-שונה, בנחל-עמוד. עורו — באוניברסיטת תל-אביב. בדרך כלל מתגלים הנמרים מיד לאחר שהם מגיעים לגליל, כי בעל-חיים גדול זה אינו מסתפק בציד חייית-הבר והוא טורף גם מן העדרים⁶¹. רק מקרה אחד של שהיית נמרה זמן רב בשטח אחד, בלי שתתגלה, ידוע לבטח. היתה זו הנמרה הנ"ל שניצודה בשנת 1942. מסתבר כי נדרש לה נמרה זמן רב להמלטה ולגידול גוריה, לכן בחרה לשהות במקום סתרה בגליל. לפי סיפוריהם של תושבי הגליל הערביים רב מספרם של הנמרים בגליל — ולא היא. דעה רווחת זו קשורה במקרי טריפה בעדרים, אך הללו נגרמים על-ידי זאבים יותר מאשר על-ידי נמרים.

הזאבים מצויים בגליל יותר מאשר הנמרים ולהם בעיקר יש ליחס את מקרי הטריפה בעדרים⁶². הזאבים משוטטים בגליל כמעט בדרך קבע. בכמה מקרים ניסו הזאבים לטרוף טרף מן העדרים אפילו לאור היום. עם זאת אין להפריז בהערכת מספרם. כי דרכם לעבור מרחקים גדולים מאוד ולטרוף מכל הנקרה להם בדרכם⁶³.

חברתית למדי הרי זאת היא תוקפנית ורגזנית. בשנת 1951 נורתה גירית טרופית בעין-חצבה בערבה (א). היא חיה טורפת.

59 ראה „הידעת את הארץ“, כרך א', עמ' 42.

58 *Felis pardus*

60 ראה שם, שם.

61 אורך עורו היה קרוב לשני מטרים ואורך זנבו כמעט כאורך גופו. הוא נורה בידיו תושבי עפרה.

62 לפני שנים אחדות טרפו זאבים כ־41 כבשים בבית-העמק, במערב-רצפנונו של עמק-עכו. כן הודיעו על השתוללות עדת זאבים בגליל העליון בינואר 1958. מעניינת מאוד היתה הידיעה על דרכם של הזאבים לחפור באדמה ולהטמין בה את מותר הטרף, כאשר עשו זאבים בבית-העמק. לדעתי יש לבאר לאור עובדה זו כמה פסוקים במקרא, כגון „בבוקר יאכל עד ולערב יחלק שלל“ (ברא' מ"ט, כ"ז) ו„שופטיה זאבי ערב לא גרמו לבוקר“ (צפניה ג', ג.). כלומר הזאבים מחלקים בערב את הטרף (בחשכה נוח יותר לטרוף) אולם בבוקר הם אוכלים „עד“ („הנותר“). אך שופטי ישראל הם „זאבי ערב“ הטורפים את העם, בלי להשאיר „גרמים“ (עצמות) לכרסם אותם בבוקר. השוזה הידעת את הארץ“, כרך ג', עמ' 200.

63 ראוי לציין כי אף צבועים פורצים ברעבונם אל תוך עדרים, כפי שקרה בדיר חזירים במזרח העיר נצרת.

נזקים מסוג אחר גורמים חזירי־הבר בגליל. החזיר, שהיה נפוץ בחורש הגליל, (לפני מלחמת השחרור נמצאה בנחל־הניתה גולגולת חזיר־בר בוגר), נעלם מתגרת ידם של הציידים. אולם לאחר ייבוש עמק־חולה חזר וכבש את מקומו בגליל שנית.

לרוב משוטטים החזירים בעדרים קטנים, או כשהם בודדים, ונזקם אינו רב. אולם יש מקומות בהם מתרכזים החזירים בעדרים גדולים, כדי עשרות אחדות, ואז קשה הנזק שהם גורמים לחקלאות. בשנים האחרונות ניכרו ריכוזי חזירים בעיקר בסביבות סאסא־גורן והנזקים שגרמו לעצי־הפרי היו חמורים. עד כה לא נמצאה שיטה יעילה, כולל הרעלה, להדברתם, כי החזיר ניחן בחושים מפותחים מאוד ובכושר הסתגלות רב לשינויים והוא מתחמק ממלכדות ופתינות⁶⁴.

לעומת החזיר המשוטט בלילות בלבד, משוטטים הציבים ביום ונקל לראותם. תפוצתם בגליל מקוטעת. עדרים גדולים, המונים עשרות צביים, מצויים במישורים הרחבים של הגליל התחתון המזרחי, אך אפשר לראותם גם בהרי נפת־לי, עד סביבות סאסא־פסוטה. זוג אחד בלבד נמצא בפתח נחל־כזיב. הצבי, כיעל בנגב, הוא אחרון בעלי־החיים המפאיר את ארצנו. הצייד הבלתי־מרוסן הוא שהביאם כמעט עד סף ההשמדה, אך העונש הצפוי למתנכלים אולי יעכב את הכליון. אמנם, יש מקומות שהצביים גורמים נזקים למטעים, אך בגליל מספרם מועט ביותר ביחס למרחביו ונזקם אינו ניכר כלל.

לסיום ראוי להוסיף, כי השפן „המקראי“ (שפן הסלעים „*Procavia capensis*“) שפון גם במערות. נקיקים ומחילות עמוקות של הגליל העליון. מכאן שמו. „גופו הגלילי הגמיש ושערות־החישה המלעניות, הזרועות בפרוותו הרכה, מסגלים אותו לחיי מערות צרות, וכפות רגליו המכוסות כריות רכות אֶלֶסְטיות משמשות לו כפתורי הדבקה בהן הוא נדבק לקירות סלעים זקופים בשעת טיפוס וקפיצה. חוש הראיה והשמיעה שלו מפותחים מאוד והם מזהירים אותו מפני סכנה מתקרבת. ואמנם, במרחק של כמה מאות מטרים כבר מרגיש השפן באיוב וממהר להסתלק“ (מ). אהרוני תיאר את השפנים כחיות פקחות המעמידות שומרים להודיע על סכנה מתקרבת. משום כך מונה אותם ספר משלי ל, כ”ד בין „ארבעה הם קטני־ארץ והמה חכמים מחזכמים... שפנים עם לא עצום וישימו בסלע ביתם“. והשווה „הרים הגבוהים ליעלים, סלעים מחסה לשפנים“ (תהל”ק, י”ח). על כל חשש סכנה הם משמיעים מעין שריקה (א). י. סלע מעיר: „כפותיו האלסטיות מקילות מאוד על הטיפוס, אך בשום פנים אינן כפיות־הדבקה, ואין השפן מסוגל לטפס בסלעים זקופים ללא בליטות־סלע. לצורך טיפוס בסלע זקוף הוא מנצל את כוח האינרציה תוך כדי תנועה מסלע לסלע. כשאר בעלי החיים המבלים בעדרים, כן גם השפנים

מונהגים עליידי זכר אחד או שניים, מן החזקים שבתבורה, ואלו הם גם שומרי העדר. לצורך זה הם עולים על צוק־סלע הנשקף למרחוק וב„צעקות“ הם מוסרים אינפורמציה לעדר. לבסוף נזכיר גם את הדרבן הארצישראלי *Hystarix hirsutirostris* הגדול במכרסמי הארץ ומן הנפוצים בה ביותר. המעורר תשומת־לב בקוציו („מחטיו“) האפייניים, המנומרים פס־רוחב שחורים־לבנים, והנלקטים ב„עניין“ בידי מטיילים.

הדרבן עוטה „פרוות“ קוצים מאורכים, חלולים ומחודדים, מהם עבים דוקרניים ומהם דקים ולא־דוקרניים, וכן רעמת־זיפים לצווארו. בשעת סכנה הוא מסמר את קוציו. מקשקש בדרבני זנבו הקצרים והחלולים, כנראה כדי לאיים על הזר הקרב. כשהאויב קרב אליו הוא נועץ בו את קוציו ומשאירם בבשרו. כי הקשר בין הקוצים ובין גופו הוא רופף. אולם, אין הדרבן „יורה“ את קוציו, כמקובל.

הדרבן מתגורר במערות, מאורות ומחילות, שהוא הופרן בכפותיו החזקות באדמה ובינות לסלעים. הוא חיה לילית, ניזון משרשים, בצלים ופקעות, מהם גם ארסיים, שהוא יופרם מן האדמה (מ). הדרבן מוזיק לגני־הירק, נחשב כאויב החקלאות ומותר בהשמדה. בשרו טעים (א).